

perifèria

Número 8, junio 2008

www.periferia.name

La fabricació dels sants jesuïtes al Perú del set-cents

Alexandre Coello de la Rosa – Universitat Autònoma de Barcelona (UAB)¹

En compañía de ángeles. Vida del extático y fervoroso padre Juan de Alloza (1597-1666), SJ (Barcelona: Edicions Bellaterra, 2007), s'inscriu dins d'una antropologia històrica del món hispanoamericà. Bona part de les meves investigacions sobre la fabricació de categories socials i culturals a la colònia, com "criollisme", "idolatria", "mestissatge" o "santedat", han estat debatudes amb els integrants del grup d'investigació AHCISP del Departament d'Antropologia de la UAB. En aquest grup estudiem l'origen, el procés, els sentits, les justificacions socials i culturals i els usos moderns i contemporanis dels "mestissatges", l'espai social de les barreges i els ponts culturals, amb la finalitat d'elaborar una antropologia històrica d'aquests "mestissatges" com categories construïdes socialment i també com fenòmens socio-culturals en l'Europa cristiana, el món jueu, àrab musulmà, subsaharià, indígena i crioll. Al juliol de 2006 vaig coordinar un simposi amb la Dra. Verena Stolcke en el marc del 52° Congrés Internacional de Americanistas, titulat "Identidades ambivalentes en América Latina, siglos XVI-XXI", i que va comptar amb la participació de prestigiosos investigadors nacionals i internacionals. L'objectiu d'aquest simposi, recentment editat per Edicions Bellaterra en 2008, va consistir a analitzar un complex entramat de relacions, ponts i transgressions identitàries en les seves dimensions polítiques, econòmiques i ideològiques a Amèrica Llatina des de perspectives antropològico-històriques i etnogràfiques. En els debats i estudis identitaris actuals aquests diferents significats de la noció d'identitat són, no obstant això, molt propensos a confondre's, atorgant d'aquesta manera a les identitats socio-culturals històriques una falsa realitat essencial atemporal. A conseqüència d'això, les identitats i desigualtats socio-culturals s'han enfocat com si elles s'expliquessin per si mateixes, en lloc d'indagar en els processos i les estratègies socio-polítiques i representacions simbòliques que les constitueixen en contextos històrics concrets (Stolcke & Coello 2008).

---

¹ Alexandre Coello de la Rosa, Alexandre.Coello@uab.es, alex.coello@upf.edu

perifèria

Número 8, junio 2008

www.periferia.name

El meu interès per estudiar els processos de beatificació i espiritualitat jesuïtes va néixer fruit de la casualitat. A la fi del 2000 estava redactant la meua tesi de doctorat (State University of New York at Stony Brook, 2001) quan va sorgir l'oportunitat de consultar uns documents de la Jesuitica Collection en la Universitat de Saint Louis, a Missouri (EEUU). Necessitava revisar les Cartes Anuas i altres papers de finals del segle XVI del Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI) que, per sort, es trobaven microfilmats en la Vatican Film Library Collection. Però allà vaig trobar, a més, una curiosa biografia que el Rector del Col·legi Màxim de San Pablo, el limeny Jacinto de León Garavito (1599-1681), SJ, va escriure sobre un místic jesuïta anomenat Juan de Alloza, SJ, traspaperada entre altres documents del Fons Jesuític, escrits en llatí i italià². El text microfilmado estava compost en sis capítols i vint-i-un folis, sense numeració, escrits en llatí i castellà, que pertanyien al fons dipositat en "el Archivio di Statu" – el Fons Gesuític al Gesu - de Roma³. Ho vaig llegir amb atenció i vaig decidir transcriure'!

En 2002 vaig editar la biografia (juntament amb una introducció i notes) que el pare De León Garavito, SJ, va escriure sobre la vida del seu confrare limeny (Coello 2002). Posteriorment vaig ampliar i vaig revisar aquest estudi preliminar en una nova edició (Coello 2007). Alloza va morir el 5 de novembre de 1666, al vespre, amb fama de santedat. Poc després de la seva defunció, Jacinto de León Garavito, SJ, va escriure en 1675 una biografia exemplaritzant sobre el pare Alloza, destacant la seva virtut espiritual i sobretot, situant-lo en un nivell superior d'autoritat moral per sobre de la Inquisició i de les autoritats polítiques de Lima. El meu estudi pretén demostrar que aquestes hagiografies - o *vitae* - moralitzadores van ser utilitzades no només com un mitjà de socialització, aprenentatge, formació d'hàbits i valors per a la comunitat catòlica de Lima, sinó també per a reivindicar la puresa moral i

² El text consultat del pare De León Garavito es troba microfilmado en la secció V, Miscellanea, sota la signatura Roll 212 de la Vatican Film Library, Saint Louis University, Missouri (EEUU), juntament amb altres documents, sense relació entre si, escrits majoritàriament en llatí. La còpia que existia en els fons de l'ARSI, a Roma, ha desaparegut (ARSI, Fons Jesuític, Miscellanea (676, Privilegia). Secció V, Catalogi, breviario ac notae privilegiorum acceptorum seu optatorum: saec. XVII-XVIII). Tan sols existeix còpia de l'original en el procés de beatificació que es conserva al Archivio de la Postulazione Generale (ARSI) i al Archivio Segreto Vaticà (ASV).

³ El Fons Gesuític agrupa una col·lecció de cartes de jesuïtes que demanaven ser enviats a les missions. Altre apartat reuneix documents referits a les activitats econòmiques i a la història de molts col·legis jesuïtes. Segons Lamalle, SJ, el fons del Archivio di Statu de Roma va ser confiscat en 1870 després de l'annexió dels Estats Pontificis a Itàlia. En 1924, l'Arxiu va ser retornat als jesuïtes i traslladat a la Casa Generalícia en 1945, després de la seva catalogació (Lamalle 1968: 131-176).

perifèria

Número 8, junio 2008

www.periferia.name

espiritual de moltes famílies criolles, les quals van començar a reconfigurar a través d'elles la seva identitat d'elit cultural. I ho van fer a partir no ja d'un simple procés d'imitació - o mimesi, segons els plantejaments de Homi Bhabha (*Of Mimicry and Man*, 1987) - de les formes europees de dominació, sinó mitjançant la utilització i instrumentalització del llenguatge barroc - jurídic, simbòlic - hispà amb finalitats polítiques. En un context de competència política per les gratificacions i càrrecs entre benemèrits i peninsulars, els jesuïtes peruans necessitaven redefinir el concepte de crioll en termes positius, en cap cas afectats ni afeblits pel clima del Nou Món, sense màcula ni barreja.

Les ordes mendicants del Perú (dominics, franciscans, agustins) van tractar, com diria Angelo Turchini (1984), de "fer o fabricar" els seus propis sants patrons⁴. La Companyia de Jesús no volia ser menys que ningú i a partir del segle XVII els jesuïtes limenys de major pes van recórrer a les hagiografies tradicionals per a exhibir els bons exemples i exaltar la virtut i devoció d'alguns benemèrits criolls, com Juan de Alloza, SJ, presentant el Nou Món com un lloc fèrtil per a la llavor de la santedat. Després de la creació per Sixte V de la Sagrada Congregació de Ritus (1588), la santedat es va convertir en un procés altament burocratitzat i dirigit per les altes instàncies del govern pontifici. Per a introduir una causa les hagiografies havien d'ajustar-se a l'esquema clàssic de les hagiografies barroques, amb una estructura tancada, marcada per un inici (naixement, infància adolescència i joventut virtuoses), un desenvolupament (accions de puresa doctrinal, virtuts heroiques que tractaven d'imitar l'exemple de Crist i la realització de miracles, intercessions i curacions fins a arribar al camí de perfecció) i un final (passió o mort, anhelada pel sant a través d'una escala ascendent de sofriments i penitències). Per a això calia enaltir la seva figura heroica, eliminant totes aquelles dades que poguessin perjudicar-li en el seu camí cap a la santedat (Egido, 2000). Però la selecció d'alguns d'ells - i la seva posterior amplificació per part dels testimonis, majorment peruans, que van participar en el procés ordinari informatiu - reflecteixen el context "crioll" que va donar peu a la seva beatificació.

Referent a això, hi ha un episodi en la hagiografia que resulta especialment significatiu. Va ser en un sermó que el pare Alloza va donar durant la festa del

⁴ Al respecte, consulteu els treballs de Burke, 1984: 45-55; Woodward, 1991: 15-20; Egido, 2000: 61-85; Armogathe, 2003: 15-31.

perifèria

Número 8, junio 2008

www.periferia.name

Corpus davant un concorregut auditori en el Col·legi Màxim de San Pablo de Lima on va reprendre al mateix Comte Alba de Liste y de Villaflor, Virrei del Perú i successor del Comte de Salvatierra en 1655, per no atendre els oficis religiosos amb la reverència deguda. El segon hagiògraf d'Alloza, el pare Fermín de Irisarri, SJ, es va estendre molt més, apuntant que

(...) el Virrey era muy buen cristiano, pero festivo, y demasiadamente vivo en algunas acciones: se hallaba inquieto en el sermón del padre Alloza, que debió de tardarle algo más de lo que la curiosidad quisiera, y llegó a tanto su desasosiego, que se puso a hablar con los que estaban cerca. Reparó el Padre Alloza, desde el púlpito en la inquietud del señor Virrey, y no sentido del desprecio que parecía hacer a su sermón, sino del mal ejemplo que daba, profanando con voces aquel lugar sagrado, y la preferencia del Santísimo Sacramento (...) le reprendió, y le trajo por ejemplar a su antecesor, que se portaba con toda reverencia, y respeto en los templos (Irisarri 1715: 157-158).

D'acord amb els vint-i-quatre jesuïtes que van atestar en el procés ordinari de 1690, el succés va provocar una enorme revolada. Nombrosos fidels van acudir al sermó amb les seves millors gal·les, lluint les seves relíquies i fent ostentació pública de la seva fe. Però molts no buscaven qui els ensenyés les veritats de Déu, sinó qui els divertís, destorbant a la resta de l'auditori (De León Garavito, 1675). I molt menys que Alloza els reprengués, com va fer Jesucrist amb els escriptors i fariseus. Encara que alguns ho van censurar, la majoria dels testimonis van destacar l'episodi en termes positius. En un primer moment, els seus companys de religió es van estremir davant semblant atreviment, i després de castigar públicament a Alloza i prohibir-li predicar, es van disculpar davant el Virrei limeny per la conducta del sacerdot. Però la reacció del Comte no va ser la previsible. Al conèixer el càstig de Alloza, el Virrei es va dirigir al Provincial de la Companyia, i en lloc de confirmar la sanció, el va amonestar dient-li que havia obrat malament, ja que

(...) si el padre Alloza no nos dice las verdades, quien nos ha de decir lo que nos importa? Bien dicho está lo dicho, y tales hombres han de predicar:

perifèria

Número 8, junio 2008

www.periferia.name

restitúyale luego el pulpito, y el primer sermón que predique, sea en mi palacio (Irisarri 1715: 159).

Com apunta José A. Rodríguez Garrido (1988: 11-32), "es comprensible que la sociedad exija que aquel que, desde el lugar privilegiado del púlpito, puede enseñar líneas de conducta sea consecuente con ellas mismas". El pare Alloza havia actuat segons el precepte de la correcció fraterna, buscant l'esmena de la persona represa. Per al Virrei no havia dubte que es tractava d'un home sant, i com santes havien de considerar-se les seves paraules (De León Garavito, SJ, 1675, cap. IV; Irisarri, SJ, 1715, pàg. 158) . No obstant això, considero que el fet transcendeix la simple anècdota i connecta amb les tesis dels jesuïtes Francisco Suárez, SJ (Defensio fidei, 1613) i Juan de Mariana (*De Rege et regis institutione*, 1598) sobre la constitució de les comunitats polítiques dins del context general d'afirmació absolutista o autoritària del rei. A la fi del segle XVII, les teories jesuítiques sobre l'ordre i bon concert social dels pobles americans van aglutinar definitivament a un sector adinerat de les noves élites urbanes, ansioses d'una major participació en les esferes política i religiosa – els "dos cuchillos" dels quals parlava l'agustí fra Gaspar de Villarroel, OSA - així com d'una millor distribució dels oficis públics en detriment dels seus "cosins europeus" residents en el Virregnat. A mitjans del segle XVII les tensions entre peninsulars i criolls eren constants. Així doncs, no hauria de sorprendre'ns que el Provincial es manifestés en contra de les crítiques enarborades pel limeny Alloza contra el mal comportament del Virrei. Com tampoc que en la hagiografia escrita pel pare Joseph Cassani, SJ, sobre el jesuïta limeny, i inclosa en la recopilació de les seves Glorias y Varones Ilustres de 1736, el succés de la reprensió fora interpretat de manera diferent. Cassani es va referir a la reprensió pública que Alloza va rebre dels seus Superiors, per a la satisfacció del Virrei Alba de Lliste, qui es va queixar de l'excessiu zel del jesuïta. Però va silenciar la reacció favorable que suposadament el Virrei va dispensar a l'amonestació rebuda pel pare Alloza. L'acció del jesuïta no va merèixer cap reconeixement per part del seu hagiògraf. Molt al contrari, apareixia satisfet de rebre la penitència, exclamant: "Yo me enmendaré, y mucha razón tienen los Superiores de reprender a quien teniendo tanto que enmendar en sí, y reprenderse a sí, ocupa el tiempo, y la soberbia, en enmendar a otros" (Cassani, Volum 9, 1736: 605).

perifèria

Número 8, junio 2008

www.periferia.name

No hi ha dubte que es tractava un assumpte espinós. Per a l'agustí fra Gaspar de Villarroel, els predicadores tan sols podien reprendre lícitament als Reis, oïdors o prelats si "si se esperase de la reprehión la general salud" (Villarroel, Volum II, 1656: 179). Alloza gaudia entre els seus confreres de gran reputació com un home sant, capaç de reprendre pecats i persuadir virtuts amb zel apostòlic i desengany de les vanitats d'aquest món. Però no tots els sacerdots eren iguals en virtut. Segons el testimoniatge del Doctor Gregorio de Loayza, un canonge del Cabildo de la catedral de Lima, Pablo Recio de Castilla, es va dirigir a l'auditori i va recriminar al Virrei les mateixes faltes que havia assenyalat el sermó del pare Alloza dies abans. El resultat va ser molt diferent. El Virrei es va ofendre i va ordenar al Provincial que bandegés de Lima al religiós, que era molt donat al regal, afegint que "no todos son tan santos como Alloza para reprimirme a mí".

Els sermons que Alloza va impartir tots els dissabtes de quaresma i festes de Nostra Senyora en el segon pati del Palau de Lima per espai de catorze anys van adquirir una extraordinària fama. A ells van assistir no només tots els soldats i oficials del Palau, sinó també prominents funcionaris de la Real Audiència, catedràtics de la Universitat, canonges de l'església metropolitana, i sobretot, la Marquesa de Mancera i la Comtessa de Salvatierra, acompanyades, en nombroses ocasions, dels seus respectius esposos, els Virreis (Irisarri, 1715: 121-123).

Els jesuïtes criolls, com a representants de la Companyia de Jesús al Perú, desconfiaven de la imposició de la sobirania real en matèria religiosa. Sovint els virreis enfortien el seu poder absolut i centralitzador mitjançant una nacionalització i estatalització de la vida eclesiàstica. L'església criolla quedava supeditada a l'autoritat reial sobre la base d'uns principis tard medievals – el patronat universal – que eren aliens a ella. Enfront de la posició regalista dels virreis, la Companyia defensava la unitat de la fe convertint al Virrei al capdavant de l'Església. Calia, doncs, controlar-la i protegir-la. Però això implicava el reconeixement per part del monarca que aquesta gaudia d'una autoritat moral que se situava per sobre de l'autoritat política.

El comportament de Virreis com el Marquès de Mancera (1638-1648), el Comte Alba de Liste (1655-1661) o el Comte de Lemos (1667-1673) es correspon bastant amb aquest perfil. Tots ells van reconèixer la virtut i exemplaritat d'alguns pares

perifèria

Número 8, junio 2008

www.periferia.name

jesuïtes, com Juan de Alloza, SJ, Francisco del Castillo (1615-1673), SJ, i Alonso Messía Bedoya (1655-1732). Va ser la seva fama de santedat – i per descomptat, la seva privilegiada posició social - la qual els va elevar a un nivell superior de referència moral dintre de la societat limenya. I va ser aquesta mateixa reputació la que els va permetre utilitzar el sermó com instrument moralitzador, convertint-se en el mitjà d'expressió d'un sentiment crioll en expansió. Perquè, com assenyalava el Comte Alba de Liste, citat pel pare Pedro de Velasco (1652-1706), SJ, "solo el que predica con la vida puede reprender con la palabra"⁵.

Bibliografia

Archivo Secreto Vaticano (ASV), Sagrada Congregación de Ritos, Tomos 1311-1312-1313-1314.

Archivum Romanum Societatis Iesu (ARSI, Roma). Fondo Jesuítico, Miscellanea (676, Privilegia). Seccion V, Catalogi, breviario ac notae privilegiorum acceptorum seu optatorum: saec. XVII-XVIII.

Armogathe, Jean-Robert (2003). La fabrique des saints. Causes espagnoles et procédures romaines d'Urbain VIII à Benoît XIV (XVIIe-XVIIIe siècles), en *Le temps des saints/El tiempo de los santos. Hagiographie au Siècle d'or/Hagiografías del Siglo de Oro*. Melanges de la Casa de Velázquez, 33-2, Madrid.

Burke, Peter (1984). How to Be a Counter-Reformation Saint, en Kaspar Von Greyerz (eds.), *Religion and Society in Early Modern Europe, 1500-1800*, London: George Allen & Unwin. The German Historical Institute, pp. 45-55.

Cassani, Joseph (1734-36), SJ. *Glorias del Segundo Siglo de la Compañía de Jesús, dibujadas en las Vidas, y Elogios de algunos de sus Varones Ilustres en virtud, letras, y celo de las almas, que han florecido desde el año 1640, primero del segundo siglo, después de la Religión*. Vols. 7-8-9, Madrid: Imprenta de Manuel Fernández.

Coello de la Rosa, Alexandre (2002). *Conciencia criolla y espiritualidad en Lima colonial: Vida del extático y fervoroso Padre Juan de Alloza, SJ, 1597-1666*. Lima: Instituto de Estudios Peruanos.

⁵ Archivo Secreto Vaticano (ASV), Ritti, Tom 1311, foli 181.

perifèria

Número 8, junio 2008

www.periferia.name

Coello de la Rosa, Alexandre (2007). *En compañía de Ángeles. Vida del Extático y fervoroso padre Juan de Alloza, SJ (1597-1666)*. Barcelona: Edicions Bellaterra.

Egido, Teófanos (2000). Hagiografía y estereotipos de santidad contrarreformista (La manipulación de san Juan de la Cruz). *Cuadernos de Historia Moderna*, nº 25 monográfico, Madrid, pp. 61-85.

Guibovich Pérez, Pedro. El predicador censurado: Bartolomé Badillo y la Inquisición de Lima, en Karl Kohut & Sonia V. Rose (eds.), *La formación de la cultura virreinal. I. La etapa inicial*, Teci Vol. VI: Vervuert – Frankfurt – Iberoamericana – Madrid, 2000.

Lamalle, Edmond (1968), SJ. La documentation d'histoire missionnaire dans le « Fondo Gesuitico » aux archives romaines de la Compagnie de Jésus ». *Euntes Docete*, nº 21, pp. 131-176.

Rodríguez Garrido, José A. (1988). Aproximación a la oratoria sagrada de Espinosa Medrano. *Boletín del Instituto Riva-Agüero*, nº 15, Lima, pp. 11-32.

Stolcke, Verena & Coello de la Rosa, Alexandre (Coord.) (2008), *Identidades ambivalentes en América Latina*. Barcelona: Edicions Bellaterra.

Turchini, Angelo (1984). *La fabbrica di un santo: il processo di canonizzazione di Carlo Borromeo e la Controriforma*, Casala di Monferrato.

Villarroel, Fray Gaspar de, OSA. *Gobierno eclesiástico y pacífico y unión de los dos cuchillos, pontificio y regio*. Madrid: Domingo García Morrás, 1656.

Woodward, Kenneth L. [1990] 1991. *La fabricación de los santos*, Barcelona: Ediciones B.